

Tarih Okulu
İlkbahar 2009
Sayı III, 1-22.

AKADEMİK GEZİ-GÖZLEM: TANRI DAĞLARI'NIN GÖLGESİNDE KIRGIZİSTAN VE KAZAKİSTAN¹

Yrd. Doç. Dr. Hatice P. ERDEMİR*
Yrd. Doç. Dr. Halil ERDEMİR**

Özet

Orta Asya Türklerin tarihi coğrafyasının hayat bulduğu ve halen üzerinde yaşadıkları büyük coğrafyanın adıdır. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın desteğiyle gerçekleştirilen sempozyum için Kırgızistan ve Kazakistan'a gittiğimizde bu memleketleri gezme ve görme fırsatımız oldu. Kırgızistan'da, Bişkek, Celalabat, Oş ve Özgen; Kazakistan'da ise eski başkent Almatı'nın merkezini ziyaret edebildik.

Burada duyduklarımız ve gördüklerimiz Türk dünyasındaki araştırmaların hala yeterli seviyede olmadığını ve iletişimin zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. Yol boyunca gördüklerimiz yolculuğun zahmetini ve yorgunluğunu unutturacak kadar güzeldi. Ancak, Rusya'nın zamanında bölgede uyguladığı asimilasyon politikasının etkileri gözlenebilmektedir.

Celalabat, Kırgızistan'ın küçük aynı zamanda tarihi bir şehridir. Şehirde insanların düşük hayat standardı ve birbirlerine karşı güvensizlikleri dikkati çekmektedir. Steplerde yaşamakta olan Kırgız köylülerinin ise büyük çoğunluğu halen çadır hayatında ve steplerin zor şartlarında at ve koyun yetiştiriciliği yaparak geçimini sağlamaktadır. Kırgızlar eski Türk kültürünün önemli bir parçası olan "At Kültürünü" her haliyle yaşatmaktadırlar. Sığır, koyun, keçi eti yanında at eti de yenmekte ve kısrak sütünden hazırlanan kımız içilmektedir. Pazaryerlerinde her şeyi bulmak mümkündür. Aynı zamanda Kırgız yemek kültürü de kendine özgü değerler taşımaktadır. Zengin –

¹ Yazının son şeklinin ortaya çıkmasında yapıcı eleştiri ve önerileriyle metnin düzenlenmesinde değerli yardımlarını esirgemeyen edebiyat öğretmeni sayın Ayşegül Kadiş'e şükranlarımızı sunarız.

* Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı.

** Celal Bayar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Öğretim Üyesi.

fakir mezar yapılarının insanların evlerinden daha güzel yapılmış olması Atalar Kültürünün önemini koruduğunu göstermektedir.

Özgen’de Nâsır ibn Ali türbesi Türk – İslam sanatının güzel örneklerinden biri olarak her şeye rağmen dimdik ayakta durmaktadır. Motifler, Türk zevkinin bütün inceliklerine hâkim olarak binanın bütün duvarlarına bir halı edasıyla işlenmiştir ve motiflerde bir simetri göze çarpmaktadır. Yapının çeşitli yerlerindeki kazıntı ve yazılar Türkiye’de olduğu gibi tarihi eserlerin korunması konusunda burada da sıkıntılar olduğunu ortaya koymaktadır.

Almatı’da da Kırgızistan şehirlerinde gördüğümüz gibi ekonomik sıkıntılar kendini göstermektedir, Çin ve Rusya’nın ekonomik ve kültürel etkisi burada daha açık bir şekilde görülmektedir.

Bütün bu olumsuzluklar ve sıkıntılara rağmen bu eşsiz güzelliği ve keşfedilmeyi bekleyen özellikleriyle Orta Asya, Türkiye ve Türkleri beklemektedir. Türk dünyasında, Türkiyeli eğitimciler, akademisyenler, işadamları arasında birlik, beraberlik ve kardeşliğe büyük ihtiyaç duyulduğu açıkça gözlenmektedir.

Anahtar kelimeler: *Kırgızistan, Kazakistan, Orta Asya, Celalabat, Oş, Özgen, Türk Kültürü, Bozkır, At Kültürü, Tarih, Coğrafya, Günlük Yaşam.*

Abstract

Inner Asia is the name of vast historical area, which the Turks still live and initiated from the region. When we went to Kyrgyzstan and Kazakhstan for the symposium with the support of the Turkish World Research Foundation, we had the chance to trip and observe some of the cities of the countries. In Kyrgyzstan we were able to visit only Celalabat, Oş and Özgen; in Kazakhstan (the old capital city) Almatı.

Throughout our travel it is recognised that the research on Turkish world is still not enough. Although there were quite a number of problems in the countries the scenery was so beautiful that has taken our exhaustion. Yet the effects of the assimilation policy which Russia has carried out in Inner Asia can also be observed throughout our visit.

Most of the Kyrgyz villagers still live in tents in difficult conditions of steppes with breeding sheep. Kyrgyzs still carry out the “horse culture” in every aspect of their life which was the essential life style of the old Turkish culture. In the same area mainly cow, sheep, goat were produced but at the same time horse was also grown for its meat. The “kaumiss” which was produced from mare milk was widely drunk in the area. In the bazaars so many different materials, drinks and meal can be found. Kyrgyz kitchen is also quite rich with meat and drinks with their unique preparation. The grave stone structures in Kyrgyzstan (and Kazakhstan) is also quite different with their conspicuous

Tanrı Dağları'nın Gölgesinde Kırgızistan ve Kazakistan

constructions. This may have drown from the “ancestor cult” which used to be believed in the middle Asia.

The Nasır İbn-i Ali tomb is well preserved example of Turco-İslamic art which still stands in Özgen. The motives on the building walls reflect Turkish motives on carpets. Extraordinary symetri can also be observed on the motives on building walls.

However so many writings and marks on the building walls shows the difficulties on preserving and protecting historical places and historical buildings as happened in Turkey.

The economic problems can easily be seen in Almatı as in the cities of Kyrgyzstan. The economic and cultural effect of China and Russia can also be observed in Almatı.

Despite all these problems and difficulties Inner Asia still waits the Turkish people from all over the world (especially from Turkey) to be discovered. Turkish world expects the Turkish academicians, businessman and others to get together and unify under brotherhood and friendship.

Key Words: *Kyrgyzstan, Kazakhstan, Inner Asia, Celalabat, Osh, Ozgen, Turkish Culture, Stepe, Horse Culture, History, Geographia, Daily Life.*

Orta Asya'nın Türklerin tarihî coğrafyasının hayat bulduğu ve dünyaya yayılmadan önce halen olduğu gibi üzerinde yaşadıkları toprakların ve büyük coğrafyanın adıdır. Bu yerler hakkında şimdiye kadar kitaplar okuyup hikâyeler dinledik. Kafamızda kendimize göre resimler çizip kendi dünyamızı oluşturduk. Resimlerin gerçeklerine uyup uymadığını ancak gördüğümüzde anlayıp kavrayabilecektik. İşte bunun fırsatını uluslararası mahiyette düzenlenmiş bir sempozyuma katılma vesilesiyle bulduk. Celal Bayar Üniversitesi ve Celalabat Kommersiyalık Enstitüsü'nün ortaklaşa hazırladıkları ve Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın da desteğiyle gerçekleştirilen “Türk Dünyasının Sosyal, Hukuksal ve Mali Sorunları” konulu sempozyum için Kırgızistan ve Kazakistan'a gittiğimizde bu memleketleri gezme, görme ve inceleme fırsatımız oldu.²

² Sempozyuma Celal Bayar Üniversitesi'nden yedi akademisyen olarak katıldık. Tarih bölümümüzden Yrd. Doç Dr. Hatice P. Erdemir, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu'ndan Dr. Halil Erdemir, Edebiyat bölümümüzden, Doç. Dr. Ayşe İlker, Arş. Gör. Davut Şahin, Arş Gör. Betül Bülbül Oğuz ve İktisadî İdarî Bilimler Fakültesi'nden Prof. Dr. Naci Muter ve Yrd. Doç. Dr. Tuncer Özdil. “Söz uçar, yazı kalır” anlayışından yola çıkılarak, bir sempozyum vesilesiyle hayatımızın bir döneminde meslektaşlarımızla birlikte geçirmiş olduğumuz bu

Kırgızistan ve Kazakistan'ın bazı yerlerini gördüğümüzde, çevremizdeki insanlara "yazdığımız konuları yeniden ele almalıyız, yazılarımızı yeni bir ruh ve heyecanla gözden geçirmeliyiz!" demekten kendimizi alamadık. Gerçekten Tanrı Dağları bir gelinin duvağı gibi Kırgızistan'ı çevrelemiş, kendini görenleri büyüleyecek kadar ilahi bir özenle beyaz, yeşil ve gri renklerin her tonuyla bezenmiş, güzelliklerin bolca temaşa edilebildiği mümbit bir yer. Bütün bu güzellikleriyle sanki sahip olduklarının bozulmaması ve zenginliklerinin devamlılığı için muhafızlık görevini de ifa ederek binlerce yıldır dimdik duruyor. Yaratıcının büyüklüğü ve şefkatinin hissettirildiği erişilmezliğin ve güzelliğin birleştirildiği, her an size gözlerinizle temaşa ettirilirken kendinizden geçiyor güzellikler içinde kayboluyorsunuz. Sonra birden binlerce yıldır atalarımıza yurtluk etmiş olan bu yalçın sıra kayalar topluluğunun neden "Tanrı Dağları" olarak adlandırıldığını ancak gördükten ve yaşadıkten sonra tam anlamıyla kavrayabiliyorsunuz (Resim 1 ve 2).

10 Haziran 2004 tarihinde, sabah saat 9.00 sularında Manisa'dan, İzmir Adnan Menderes³ Havaalanına gitmek üzere yola çıktık. Türk Hava Yollarıyla İzmir-İstanbul-Bişkek bağlantısı ile 10 Haziran 2004 tarihinde ulaştığımız Bişkek Uluslararası Havaalanı dünya ölçeğinde değerlendirildiğinde küçük bir havalimanıydı. Havalimanının üzerinde, Bişkek Uluslararası Havalimanı anlamında, kril harfleriyle "*Bişkek Elaralık Aeroportu*" yazıyordu (Resim 3). Kril alfabesini bilmiyorduk ama kullanılan dil "Kırgız Türkçesi" olduğundan, her adımda karşımıza çıkan levhaları yanımızdaki Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden arkadaşlarımıza sorarak kril alfabesiyle olan tecrübelerimizin gelişmesini sağladı ve kril alfabesiyle yazılan Türkçe'nin okunmasının hiç de zor olmadığı fikrini oluşturdu.

Bişkek'e indiğimizde yarı Rus, yarı Türk görünümlü ve soğuk yaklaşımli, kocaman şapkalı görevlilerle karşılaşyoruz. Aslında, dil, kültür ve anlayış bakımından birbirimize yabancı olmadığımızı bildiğimiz halde, gerek rüşvet

güzel zaman dilimi ilelebet hatırlansın diye bu gezi notlarının kaleme alınması düşünülmüştür. Bu yazının tamamlanmasından sonra Kırgızistan'a ait izlenimlerin bir başka akademisyenin farklı bir bakış açısından sayın Prof. Dr. Kamil Tüğen tarafından bir kitap halinde yayımlandığı anlaşılmıştır. Bu konuya referans olması açısından bkz. Kamil Tüğen, (2002), *Kırgızistan'dan Notlar*, Bişkek, Bassaray Matbaası.

³ Adnan Menderes 14 Mayıs 1950 yılındaki seçimle iktidara gelen Demokratik Parti'nin kurucularındandır. 27 Mayıs 1960 Askeri darbesine kadar Türkiye'de Başbakanlık yapmış bir devlet adamıdır. Askeri cuntanın aldıracağı kararla idam edilmiştir. Adı, Aydın'da bir üniversiteye ve İzmir'de de bir havaalanına verilmiştir.

Tanrı Dağları'nın Gölgesinde Kırgızistan ve Kazakistan

konusunda duyduklarımız ve gerekse gördüklerimiz bizlerde biraz tedirginlik oluşturdu. Gerçi Bişkek havalimanında yaşadıklarımız, anlatılanları da maalesef doğrulamış ve hatta ötesine de geçmişti. Havaalanında yapılan en doğru şey herhalde insanların düzgün ve saygılı bir şekilde sıraya girerek pasaport kontrollerinin yapılmış olmasıydı ki, bu da belki havalimanına kadar gelen insanların eğitim seviyeleri ile ilgiliydi. Sıradaki bu düzenliliğe rağmen, çevremizde adeta bizlere haddimizi bildirecek gibi gezinen polisler de vardı. Bu, herhalde, bugünkü Kırgız memurlarının, biz yolculardan birinde bir kusur, eksik bularak rüşvet almak amacıyla yaptıkları alışılmış bir senaryoydu. Nihayet, bu tedirginlik içerisinde olanlar oldu ve bizim ekibimizde olmamakla birlikte, bizim gibi Celalabat'taki Sempozyum'a katılmak üzere gelen bir Özbek kız öğrencinin (Türkiye'de bir üniversitede Yüksek Lisans öğrenimi gören), vizesi olmadığı bahanesiyle Kırgızistan'a girmesine izin verilmedi. Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinden gelen öğretim elemanları için Celalabat'tan tek bir vesait gönderildiğinden, saat 01.00'de başlayan ve 03.00'de sona eren bu genç arkadaşımızın sorununu birlikte paylaşmak zorunda kaldık. Sorun, bu öğrencinin arkadaşlarından temin ettiği \$100'ın, kız öğrencinin Bişkek'e geçmesine izin vermeyen memurlara ödenmesiyle havaalanının arka kapısında çözüldü. Elimizde yeşil pasaportlarımız olmasına rağmen, arkadaşlarımız, bu durumun bizim başımıza da gelebileceğini belirttiler. Ancak bu hadisede başka bir yerel meselenin de etkili olduğunu ifade ettiler. Bu da Özbekler'in çevre ülkelerle olan ilişkilerindeki hasmane yaklaşımlarıydı. Özbekler'in diğer Türk Devletleriyle dostane ilişkilerle geçinmediklerini ve özellikle Kırgızlarla aralarında, iki ülke arasında sınır oluşturan bir bölgeyi sahiplenme düşüncesiyle bir husumetin var olduğu belirtildi. Bütün gezimiz boyunca bu meseleye ve bu türden anlaşmazlıklara dair bilgileri pek çok kişiden de duyduk. Bavullarımızı almak için ilerlediğimizde bayan memurlar başka birtakım belgeleri de doldurmamız gerektiğini işaret ederek ellerimize hiç de gerekli olmayan küçük kâğıtlar tutuşturdular. Kâğıtlar, resmî birer belge şeklinde ve sadece Rusça ve Kril harfleriyle hazırlanmış yarım sayfa A4 kağıdına hazırlanmış matbu formlardı. Belliki burada da Rusça ve Kril alfabesinde çok az kişinin formları doldurabileceği düşünülerek yine bir para kazanma mekanizması gerçekleştirilmişti. Çünkü görevli memureler "eğer istersek bunları belli bir para karşılığında doldurabileceklerini" söylüyorlardı. Bu formları bazı arkadaşlarımız doldurdu, bazıları doldurmadan geçti. Anlaşılan belge doldurma

meselesi tahmin ettiğimiz gibi görevli memureler için bir ek kazanç kapısı haline getirilmişti.

Saat 04.00 olduğunda, Celalabat Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden mezun olacak olan Gökhan adındaki Kayserili bir erkek öğrenci, şehrin merkezine 4-5 km. uzaklıkta bir yerde bizim için kiralanmış küçük bir apartman dairesine bizleri götürdü. Eşim, ben ve iki bayan arkadaşımınla birlikte burada geceyi geçirdikten sonra, sabah Bişkek'i gezmek için saat 08.00'de yine aynı öğrencimiz ve grubumuzdaki diğer arkadaşlarımızla biraraya geldik. Bişkek'in merkezinde Türkiyeli bir vatandaşımızın açmış olduğu, yiyecek, içecek kültürüyle ve temizliğiyle bize daha uygun görünen, bizce oldukça makul fiyatlarda olmasına karşın, Kırgızistan halkı için oldukça pahalı olan bu market ve restoran kompleksinde kahvaltımızı yaptık. Arkadaşlarımızın anlattıklarına göre, Kırgızlar, sofraya başında, yemek yiyip konuşarak uzun zaman geçirmekten zevk alırlarmış. Sanıyorum biz de yorgunluk ve bilgi toplama merakımız yüzünden, sabah sofrasında biraz fazla zaman geçirmiştik. Buna istinaden olacak, Kırgızistan'da yaşamış olan arkadaşlarımız, fazla soru sormamızdan biraz keyif alarak, biraz da zaman kaybetmiş olmalarından dolayı sitem ederek, "bu Kırgız usulü bir kahvaltı oldu" diyerek güzel bir espriyi masadan ayrılmamız gerektiğini işaret ettiler. Gezmek istediğimiz pek çok yer vardı (Resim 4).

Ancak öncelikle Türk-Kırgız Manas Üniversitesi'ndeki meslektaşlarımızı ziyaret etmek istedik. Türk-Kırgız Üniversitesi Rektörü başka bir yerde görevli olduğundan kendisiyle görüşemedik. Ancak, Rektör yardımcısı, İktisat Fakültesi'nde görevli olan Prof. Dr. Seyfullah Çevik ve eşi Tülay Çevik ile görüşme fırsatı bulduk. Bu arada, Kırgızistan'ın özel bir günü dolayısıyla, her yıl düzenli olarak Üniversite'yi ziyaret eden ünlü bir Kırgız müzik ve gösteri grubunu dinleme ve seyretme fırsatı bulduk. Rengârenk, pırıl pırıl tül, kadife ve ipekli kumaşlardan yapılmış işlemeli giysi ve başlıklarıyla çeşitli müzik aletlerini ustalıkla çalan kadınlar ve yine beyaz, siyah ve yeşil renklerin ağırlıklı olarak kullanıldığı yünlü elbiseler giymiş erkeklerden oluşan dans ve müzik grubu muhteşem bir gösteri sergiledi. Genç kızların incecik esnek vücutları, güzel ve renkli giysileri ile açık bir ovada uçuşan kelebekler gibi özgürlük çağrıştıran dans figürleri insana büyük bir haz veriyordu. Dansçılar, oryantal danstan farklı olarak, kol ve ayak bileklerine kadar uzanan kapalı kıyafetleriyle, kadın ve erkek cinselliğine değil, daha çok renklerin uyumu, insanın tabiatla ilişkisi, günlük hayatta kadın-erkek ilişkileri ve dans ile müzik arasındaki

Tanrı Dağları'nın Gölgesinde Kırgızistan ve Kazakistan

uyuma önem vererek hayatı müzikli bir tiyatro halinde resmetmeye çalışır gibiydiler. Müzikte ve kadınların rakslarında Çin ve Hint etkisinin varlığını düşündüren nağme ve hareketler hissettik. Kırgız arkadaşlarımıza müzik ve danslardaki yabancı unsurların ne derece etkili olduğunu sorduğumuzda, herhangi bir etkinin olmadığını ifade ettiler. Fakat, müzik aletlerinde Çin müziğini andıran tiz seslerin bulunması ve özellikle bayan dansçıların ellerini bileklerden kırarak yüz ve boyunlarına doğru yaptıkları figürlerin fazlalığı, Kırgız müziği ve dansında az da olsa Çin ve Hint etkisinin olabileceğini gösteriyor gibiydi. Ayrıca, Kırgızistan'ın Çin ve Hindistan'a coğrafi yakınlığı, ticarî bağımlılığı ve kültürel etkileşim müzik ve danslardaki zenginlikte görülüyordu. Tabii bizim ifadelerimiz sadece izlenimlerimize dayanıyordu. Belki de Kırgız müziği ve dansı üzerinde yapılacak araştırmalar yabancılarla etkileşimi ve nüfuz ilişkilerini daha iyi ortaya koyacaktır (Resim 5).

Bu müzik ziyafetinin ardından, Kırgız araştırmacı Kazım Mirşan'ın "Erken Türkçe Yazıtları"na dair bildirisini dinledik. Bildiri oldukça ilginç ve çoğu ilk kez duyduğumuz "eski Türk dili, yazısı ve medeniyetine" dair açıklayıcı bilgiler içermekteydi. Duyduklarımız ve gördüklerimiz Türk Dünyasındaki araştırmaların henüz hâlâ yeterli seviyede olmadığını ve aynı alanda araştırmalar yapan bilim insanlarının dahi yeterince iletişim içerisinde bulunmadıklarını gösteriyordu. Bu sadece, Kazım Mirşan'ın anlattığı bilgilerin bir kısmının bizlerce ilk kez duyulmasıyla ilgili değil, ülkemizdeki çeşitli literatürde de bu türden bilgilerin hâlâ yeterince araştırılmamış ve yaygın bilgiler, fikirler haline gelememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Akademisyen olarak, şu andaki bilgimizle, sayın Mirşan'ın anlattıklarının ne kadar doğru ya da yanlış olduğunu söyleyecek durumda değiliz. Ancak, Kazım Mirşan'ın, Türk tarihinin İ.Ö. 2. binden itibaren bütün dünyaya yayılmış olduğunu, Türkler'in bilinenin aksine iyi yazan bir millet olup, tarihe çok erken dönemlerde kaynak bırakmış olduklarını belgelerle ispat etmesi ve dikkatleri bu yöne çekmiş olması oldukça ilginçti (Resim 6).

Bu bildiriye dinledikten sonra, Bişkek Üniversitesi'ndeki birkaç Öğretim Üyesi arkadaşımız bizi Antalya'lı bir vatandaşımızın Bişkek'te açmış olduğu Antalya restorana akşam yemeğine götürdüler. Öğrencilerin mezuniyet dönemi olduğundan, çoğu Türkiye'li öğrencilerden oluşan 10-15 kişilik bir öğrenci grubu ve öğretim üyesi arkadaşlarımızla 2-3 saat geçirdikten sonra yine konakladığımız eve döndük. Fakat akşam yemeğinden sonra, Bişkek'in büyük

caddelerini arkadaşlarımız ve öğrencilerle gezerek sonunda yine sabah bir araya geldiğimiz kafenin önünde ayrıldık.

Geceyi burada geçirdikten sonra, sabah saat 9.00 sularında Celalabat'a gitmek üzere yola çıktık. Arkadaşlarımız, karayolunun çok uzun ve zahmetli olabileceğini, bu yolu uçakla almamızın daha az yorucu olacağını söylemelerine rağmen, yolda göreceğimizi merak ettiğimizi belirterek biz karayolunu tercih ettik. Yedi arkadaş kiraladığımız iki taksi ile Celalabat'a doğru yola çıktık. Kırgızistan'daki arkadaşlarımız yolun durumu konusunda haklıydı. Bunu ancak yolculuk devam ederken ve sonunda anladık. Fakat yol boyunca gördüklerimiz, yolculuğun zahmetini ve yorgunluğunu unutturacak kadar güzeldi. Aslında yol boyunca gördüğümüz, yüksek yaylalar, ovalar, dağlar, şırıl şırıl akan dereler, az sayıda insan ve çok sayıda attan ibaretti. Fakat bu ortamdaki büyüleyicilik el değmemiş bir tabiatın nasıl olduğunu görmemizden kaynaklanıyordu. Kırgızistan'daki en düzgün karayolu olan bu yolun, büyük bir kısmı tamamlanmış ve oldukça iyi şartlarda yapılmış neredeyse 1/3'lik bir kısmı ise stabilize. Yüksek dağlar, yaylalar arasından bu yolu yapmanın ne kadar zor ve maliyetinin ne kadar yüksek olabileceği rahatlıkla anlaşılabilir. Yollar üzerinde, dikkatimizi çeken bir başka şey ise, termik santrallerdi. Anlaşıldığı kadarıyla, Rusya, zamanında bölgede hiçbir iletişim ve ulaşım ağı kurmadan bu bölgelerden elektrik enerjisi elde etmiş. Santraller hala çalışmakla birlikte, bu konuda uzman olan kişiler, santrallerin neredeyse ömürlerinin tükenmek üzere olduğunu ve yenilerinin yapılması gerektiğini belirtiyorlar. Rusya'nın, bir zamanlar toprakları içerisindeki topluluk ve milletleri dışa kapatarak ve onların dış dünya ve birbirleri arasında iletişim kurmalarını sağlayacak imkânları ellerinden almış olması sebebiyle, Kırgızlar'ın kendilerini geliştiremediklerini söyleyebiliriz.

Türk kültüründe suyun önemi herkesin malumu iken, suyun bol olduğu bu memlekette, özellikle tuvaletlerde ve genel kullanım için hemen her yerde, su tesisatının azlığı, herhalde sadece geri kalmışlık ve bilgisizlikle açıklanamaz. Kaldı ki Türkler'in, su kültürüne Orta Asya'da iken büyük önem veren bir millet olduğu belgeleriyle yazılmış, üzerinde durulmuş bir konudur. Muhtemelen Rusya, su kaynaklarından elektrik enerjisinde randımanlı verim alabilmek için suyun ülke içerisindeki dolaşımını sağlayacak altyapıyı kurmamıştır. Gerçi şehirlerde bu altyapı mevcuttur. Ancak zaten o dönemde de şehirlerde Ruslar yaşamaktaydı. Taşra'da yaşayan Türkler'in yerleşik hayata henüz geçmediklerini, geçtiğimiz 600 km.lik yol üzerinde gördüğümüz birkaç

Tanrı Dağları'nın Gölgesinde Kırgızistan ve Kazakistan

evden oluşan bir-kaç köyle açıklayabiliriz. Bize ilk bakışta, nostaljik ve hoş görünse de, Kırgız köylülerin büyük bir çoğunluğu halen çadır hayatında ve steplerin zor şartlarında at ve koyun yetiştiriciliği yaparak geçimini sağlıyor. Hayvan yetiştiriciliğinin kötü bir yanı yok tabii ki. Ancak dünyanın bir tarafında modern usullerle yapılan tarım ve hayvancılık varken, Ortaasya halkının hala zor şartları kullanması herhalde çaresizliklerle açıklanabilir (Resim 7, 8, 9, 10).

Bişkek'ten ayrılmadan önce arkadaşlarımız şehir merkezinden yol boyunca yeterince yiyecek ve içecek almamızı tembihlemişlerdi. Yol üzerinde temiz rahat ve yeterli sıklıkta restoran ve konaklama yeri bulamayacağımızı belirtmişlerdi. Biz bunu anlayamamış karşılaştığımız manzarayı ise tahayyül edememiştik. Gerçekten 600 km.lik yol güzergahında yemek yiyecek düzgün bir yer bulamadık. Sonunda yolun neredeyse bitmeyeceği hissi bizlerde oluşmaya başlayınca kısmen temiz gördüğümüz bir konaklama yerinde hemen kenarından geçen bir dereyi balıkları tutup pişiren genç kızların hazırladıkları balık kızartmasını yemeğe karar verdik. Yemeğimizi yedikten sonra, öncesinde olduğu gibi ellerimizi yıkayacak su bulmada kıtlık vardı. Yanda geçen nehre inat temizlikte kullanım için su oldukça yetersizdi.

Yol üzerinde, karşılaşmış olduğumuz bir köy, Pakistan ya da Hindistan'ın kenar semtlerindeki görüntüye benzer şekilde, açlığın, sefaletin ve yokluğun belirtilerini her haliyle taşıyor. Çevredeki insanların küçük büyük farketmeksizin el, yüz ve elbiselerinin pis ve dağınık olduğu görülüyordu. Muhtemelen burada da evlerin içinde su yok. Sadece geçtiğimiz yolun her iki tarafına arklar açılarak suyun burada sürekli akması sağlanmış. Böylece insanlar, genel su ihtiyaçlarını hiç de temiz görünmeyen ve açıktan akan bu sudan sağlıyorlar. Sanki çevredeki boşa akan suya inat temizlik yapılmıyordu.

Celalabat, Türkiye'nin Manisa gibi küçük, aynı zamanda tarihî bir şehri. Her ne kadar çevre ve altyapı konusunda uzman olan insanlar (Celalabat'ta tanıştığımız Sakarya Çevre İl Eski Müdiresi Ziraat Mühendisi Şafak Oktay hanım) şehir planlamacılığında Ruslar döneminde oldukça sağlam bir altyapı oluşturduklarını söyleseler de bize hâlâ eksik görünen (bazen farketmediğimiz bazen farkedemediğimiz) birşeyler var. Halkın şehirde yaşadığı toplum evleri iç ve dış estetikten uzak. Taştan yapılmış dikdörtgenler prizması gibi şekilleriyle, kapalı ve gizemli görünümüne sahipler. Burada bizdeki gibi evlerin balkonları yok. Evin dışında balkon şeklinde yapılmış olan ve cumbaya benzeyen çıkıntılar hemen neredeyse tamamıyla duvar, cam ya da ahşap malzemeyle kapatılmış. Bu, evlerin iç ve dış görünüşünde aydınlık, açıklık ve ferahlığın ortadan

kalkmasına sebep oluyor. Apartman şeklinde çok katlı yapılmış olan binaların neresinin ön, neresinin arka kısım olduğunu ilk bakışta tahmin edemiyorsunuz. Dış kapılar (güvenlik sebebiyle) demirden yapılmış ya da demir parmaklıklarla korunmaya alınmış. Bu da yetmiyormuş gibi her bir dairenin de çoğu zaman dış kapıları demirden yapılmış veya ahşap kapıların dışına demir parmaklıklar yapılmış. Bu duruma önce anlam verememiştik. Ancak arkadaşlarımızın def'aten yaptıkları uyarılar, bu konuyu bir nebze olsun anlamamızı sağladı. Sadece bir hafta kalacağımız Kırgızistan'da arkadaşlarımız, sürekli "Akşam kapınızı kilitleyin! Hiçbir sebeple kapınızı açmayın! Gereksizce dışarı çıkmayın! Kapınızı tanımadığımız bir kimse çalarsa kesinlikle açmayın!" telkinlerinde bulundular. Bu, insanların yokluk içinde yaşamasıyla ilişkili olduğu gibi yine komünizmin Kırgızistan'a ve hatta belki Rusya'dan ayrılan diğer Türk Devletleri'ne bıraktığı acı bir hatıra, büyük bir sosyal, sosyo-ekonomik ve psikolojik problem olsa gerektir.

Celalabat'a geldiğimiz ilk gece, Sayın Mehmet Bey, eşi, çocukları ve Enstitü elemanları ile birlikte, kendilerinin "Rahat" adını verdikleri, Enstitülerine bağlı mütevazi ve kısıtlı imkanlara sahip bir yerde bizleri ağırladılar. Burada akşam yemeğimizi yedikten sonra, yer sıkıntısı sebebiyle bizleri öğrencilerin evlerinde misafir ettiler. Eşimle ben, Kommersiyalık Enstitüsü üçüncü sınıf öğrencisi olan Nesibe adında mütevazi bir Kırgız öğrencinin evinde kaldık. Kendisi evini oldukça temiz tutmaya çalışmışsa da açıkça söylemek gerekirse evlerin içi bizim Türkiye'de basit bir evde dahi görmeyi tahmin edemeyeceğimiz kadar bakımsız. Evler oldukça küçük, bir oda, bir salon, mutfak ve banyodan oluşuyor. Evlerde ayrı bir tuvalet yok, bizde banyodaki alternatif klozetler orada bütün ihtiyacı karşılamak üzere yapılmış. Evlerin kullanım alanları 60-70 metrekare civarında. Bu evlerde, çocuklu ailelerin yaşadıkları da düşünüldüğünde (ki yaşıyorlar) buradaki insanların hayat standardı ortaya çıkıyor. Kaldı ki bunların halk içerisinde şanslı grup olduğunu öğrenmemiz bizim Türkiye'de nasıl bir refah içerisinde olduğumuzu anlamamıza yardımcı oluyor. Apartmanlar 3-4 katlı ve basık. Katlar yanyana getirilerek, adeta geçici olarak ihtiyaçları karşılamak üzere yapılmış birer lojman görüntüsünde. Sempozyumu düzenleyen arkadaşlarımız, bizim çevreyi tanımamamızdan dolayı herhangi bir problemle karşılaşmamamız için ikinci gece bizleri Kutbolsun Otel'i'ne götürdüler. Otel herhalde, 500 metre ötesinde bulunan bir şifalı su kompleksinin misafirlerini ağırlamak için kurulmuş olmalı. Bölgenin genel ekonomisine göre fiyatlar oldukça pahalı (gecelik kişi başı \$ 30)

Tanrı Dağları'nın Gölgesinde Kırgızistan ve Kazakistan

ve adı beş yıldızlı olarak geçen bir otel için de oldukça mütevazı. Otel, bir tepe üzerine inşa edilmiş. Otel'e çıkarken, "Tuzlu Çeşme" anlamına gelen ve "Şorbulak" adı verilen kaplıca'yı görüyoruz. Buradaki kompleksi, Türkler'deki "su kültürü"nü'nün bir göstergesi olarak kabul edebiliriz. Çünkü burada Kırgızlar, sadece yedi farklı tada sahip suyun aktığı çeşmeden oluşan bir kaplıca meydana getirmekle yetinmemişler, aynı zamanda göğüs hastalıkları ve akıl hastalıklarını tedavi eden bir sağlık merkezi haline getirmişler (Resim 15).

Ertesi gün Sempozyum'un açılışı sebebiyle Celalabat Kommersiyalılık Enstitüsü Rektörü Prof. Dr. Kontörö Şeripoviç, Enstitü'nün özel bir salonunda akademisyenlere küçük bir resepsiyon verdi. Prof. Dr. Turan Yazgan ve eşi toplantı ve sempozyum boyunca genç akademisyenleri Türk Dünyasının birlik ve beraberliği konusunda çalışmaya teşvik ettiler. Prof. Dr. Kontörö Şeripoviç ve Prof. Dr. Turan Yazgan "dostluk, kardeşlik ve işbirliği"ni ifade eden sıcak ve kucaklayıcı ifadelerle toplantıyı ve sempozyumu başlattılar. Sunumlar, konularına göre ve "Türkçe", "Kırgızca", "Kazakça" ve "Özbekçe" ile yapılarak farklı oturumlarda gerçekleşti. Sempozyum Türkiyeli ve Türk dünyasının farklı bölgelerinden gelen akademisyen, eğitimci ve işadamları arasında bilgi alışverişine ortam hazırlamakla kalmamış, buraya gelen insanların sosyal, kültürel, ticari bakımlardan da kaynaşmasını sağlamıştır. Sempozyum programının sonunda, Celalabat Kommersiyalılık Enstitüsü'nün öğrencileri için düzenlediği coşkulu mezuniyet töreni dostluk ve kardeşlik duyguları içerisinde hep birlikte kutlanmıştır. Mezuniyet töreni, milli marşlarla başlamış ve Sempozyuma Manisa'dan Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'den katılan Prof. Dr. Naci Birol Muter'e "Gromata" adı verilen "Devlet Övünç Belgesi" sunulmuştur. Bunun, Kırgızistan'da bölgenin en üst düzeyindeki idarecisinin izniyle ve ülkeye yapılmış olan önemli bir hizmetin karşılığında verilen oldukça kıymetli bir belge olduğunu öğrendik. Kırgız dostlarımızın Prof. Dr. Naci Birol Muter nezdinde kendisine takdim edilmiş olan bu resmi belge, Kırgızların Türklere duydukları derin sevgi ve hürmetin açık bir göstergesiydi ve gerçekten oldukça duygulandırıcıydı. Mezuniyet töreni, Türk dünyasının farklı bölgelerinden halk oyunları, türkü ve şarkılarıyla devam etti. Genç ve yetenekli mezunların topluca ve münferit olarak söyledikleri şarkı ve türküler bütün dinleyenleri coşturup kaynaştırmıştır. Kırgız, Kazak, Azeri halkoyunları grupları farklı renk ve dans çeşitleriyle seyredenleri Orta Asya'nın açık steplerine, Anadolu'nun dağları, yeşil ovaları ve nehirlerine taşımıştır.

Sempozyum boyunca yemekler, Enstitü'nün bahçesine kurulmuş olan Kırgız çadırlarında, Kırgız geleneklerine göre yapılmıştır. Çadırların iç kısımları Türk zevkinin zengin motifleriyle süslenmiş ve yemekler belli bir sıra içerisinde büyük bir itina ile ikram edilmiştir. Kırgız yemek kültürü oldukça zengin. Yemekler belli bir sıra içerisinde getirilip ikram ediliyor ve misafirlerin yemesi bekleniyor. (Resim 11, 12, 13, 14,16, 17, 18)

CELALABAT-OŞ Arkadaşlarımız Celalabat-Oş arasının 60 kilometrelik bir mesafe olduğunu söylediler. Ancak, karayolu bağlantısının Sulamhor adındaki küçük bir gölün etrafını dolaşarak yapılmış olması ve karayolunun bir kısmının halen stabilize olması sebebiyle biz (yoldaki tarihi eserleri inceleme zamanı dışında) bu yolu 3-4 saatte katedebildik. Aslında gölün diğer yakasından geçildiği takdirde Oş'a ulaşmak daha kolay. Ancak buradaki topraklar da Özbekistan sınırları içerisine giriyormuş ve Kırgızlar ile Özbekler arasındaki siyasî ilişkiler çok gergin olduğundan yolun bu tarafından geçmek mümkün değilmiş. Bizim gittiğimiz yol üzerinde (ki diğer yolu Kırgızlar kullanamıyor) 50-60lı yılların orta boy otobüsleri, hurdaya dönmüş traktör, dolmuş ve taksiler dikkatimizi çekiyor. Sayıları oldukça fazla ve neredeyse yolda kalacak kadar motorları ve kaportaları eskimiş. Yol kenarlarında yine bunlarla ilişkili olarak pet şişeler içerisinde sarı, yeşil, siyah renkte mazot satılıyor. Daha çok da siyah ve Türkiye'de "yanık yağ" dediğimiz, arabalarda kullanılmış yağlar herhalde yeniden kullanılmak üzere satılıyor. Fakirliğin buralarda kol gezdiği çevrede çok rahatlıkla görülebiliyor.

Ruslar, bir zamanlar, dışarıdan gelen insanlara, bu bölgedeki icraatlarını allı-pullu gösterebilmek için yol kenarlarında çeşitli insan ve hayvan heykelleri yapılmasına izin veriyor ve yol kenarındaki evlere talimatlar vererek, bu evlerin dış süslemelerine özen göstermelerini istiyormuş. Celalabat'tan Oş'a giderken gerçekten özellikle anayol çevresindeki evlerin dış yüzeylerinin çeşitli motiflerle bezenmiş olduğunu gördük. Bunun, Ruslar döneminden kalan "zorlayıcı" bir siyasetin ürünü mü, yoksa Özbekler'in (bu çevrede dış yüzeyleri çeşitli şekillerde dekore edilmiş evlerde Özbek sanatının etkisinin olduğu belirtiliyor) evlerin sanata olan düşkünlüklerinden mi kaynaklandığını söylemek bu kısa süreli gözlemimizle pek mümkün değil. Yol kenarındaki bu evlerin dış yüzeylerinde, içiçe geçmiş baklava dilimli şekillerin içleri daire şekilleriyle

doldurulmuş.⁴ Bu, adeta gözü andıran bir şekil. Burada bize ayrıca, Kırgızlar'ın nazara inandıkları söylenmişti. Türkiye'de, çevrede gördüğümüz, tanımadığımız bir ailenin çocuğuna sempatiyle yaklaşmak ve onu okşamak, sevgi göstermek çocuğun aile tarafından oldukça hoş karşılanırken Kırgızlar, böyle bir yaklaşımı çocuklarına nazar degecek diye kötü bir yaklaşım olarak kabul ediyorlar. Arkadaşlardan birisi alışkanlığından vazgeçemeyerek sevimli bir Kırgız Türkü'nün çocuğunun başını okşadığında annesi, suratını astı ve çocuğa “çabuk buraya gel!” edasıyla seslenerek bize olan kızgınlığını ortaya koydu. Belki de evlerin dış yüzeylerindeki göze benzeyen süslemeler, Kırgızlar'daki nazardan kaçınmak anlayışı ile bağlantılı olabilir. Bu, Kırgız Türkleri'nin, sahip oldukları canlı cansız her varlık için olduğu gibi, evlerinin de kem gözden uzak tutulması için yapılmış bir süsleme de olabilir. Yine bu evlerin çatı ile dış duvar arasındaki bağlantı yerlerinde ahşap oyma tekniğiyle yapılmış süslemeler de dikkat çekici. Dış duvarlar nergis çiçekleri ve geometrik desenlerle boyanarak süslenmiş. Her haliyle bu süslemelerin stabilize yol güzergahında seyreden insanlar için hoş bir görüntü oluşturduğu açıktır. Herhalde kışın sert geçmesi sebebiyle olacak, evlerin çatıları İsviçre'de gördüğümüz gibi oldukça dik yapılmış ve üstleri kiremitle değil, tam olarak anlayamadığımız uzun levhalar halinde yapılmış düz bir örtü sistemiyle örtülmüş.

Celalabat-Oş arası yeşil bir bölge (Resim 20). Burada hemen her bitki türü yetiştirilebiliyor. Ancak tarım alanlarının geniş, sulama imkanlarının yeterli olmasına karşın ziraate yeterince önem verilmediği düşüncesi uyanıyor. Bütün buna rağmen burada, badem, ceviz, kayısı kiraz gibi kıymetli ağaç bitkileri yetişiyor ve çok lezzetli ürünler elde ediliyor. Ayrıca kavak ağaçları yol boyunca bize eşlik ediyor. Burada, Türkiye'nin çeşitli yörelerinde yetişen ve Ayşe İlker Hanım'ın söylediğine göre, Manisa'da hasat mevsiminde toplandığı için “orak elması” adı verilen elmaya benzeyen minik ve hafif mayhoş lezzetli elmalar da yetişiyor. Kırgızlar bu elmaya “çapazak elması” adı veriyorlar. Ayçiçeği, pamuk, mısır, pirinç, tütün, kara üzüm gibi Anadolu'da farklı iklim yelpazesinde yetişen ürünler burada yetiştirilebiliyor. Yol kenarlarında bal üretimi yapan yerler de gördük.

⁴ Manisa Sinan Bey Medresesi'nde takı tasarımcılığı ve takı üretimi yapmakta olan arkeolog Altan Türe, dekorasyon ve takılarda, kare, dikdörtgen, paralel kenar gibi şekillerin iki kez iç içe geçerek oluşturdukları motiflerin insanı büyü ve nazara karşı koruduğuna inanıldığını belirtmektedir. Bkz. Altan Türe, (2004), *The Language of Symbols (in Jewellery and Gem Stones)*, Goldaş Cultural Publications; Altan Türe, (2005), *The Story of Ornamental Artefacts*, Goldaş Cultural Publications IV.

Kırgızlar eski Türk kültürünün önemli bir parçası olan at kültürünü de her haliyle yaşıyorlar. Çevrede hemen her yerde atları otlarken, koşarken görüyoruz. Kırgızlar sığır koyun, keçi eti yanında at eti yiyor ve kımız içiyorlar. Kımız, ilkçağdan bu yana olduğu gibi kısarak sütünden yapılıyor. Kımızın taze olarak içilmesi gerekiyormuş. Yoksa bekleyen kımızın alkali hale dönüşerek tadının değişeceği belirtildi. Kımızı tad olarak anlatmak zor olmakla birlikte inek sütünün yanık bir kokuya sahip oluncaya kadar kaynatılmış ve bekletilerek ekşitilmiş haline benzetilebilir. Kımızdan bahsetmişken yine Kırgızların geleneksel içeceği olan “Şoro”dan da bahsetmek yerinde olacaktır. “Şoro”, ezilmiş buğdayın sulandırılması ve mayalanması ile elde edilen bir içecek. Kırgızlar, “Şoro”nun alkol içermediğini, bazıları da alkol oranının çok düşük olduğunu belirtse de, bu da bizdeki biraya benziyor ve bekleyince alkol içermeye başlıyor gibi. Söz içeceklerden açılmışken, Kırgızistan’da halk, (herhalde madenî su kaynaklarının çok olmasından olacak) bizim su içtiğimiz gibi büyük boy cam ve pet şişelerde maden suyu içiyor.

Celalabat’tan Oş’a giderken (15.06.2004), Özgen adında bir şehre uğradık. Burası Karahanlılar’ın merkeziymiş. Celalabat-Oş arasında yol boyunca bize eşlik eden sayın Muhittin Zügül ve Ali Saygılı, Özgen’de Özbekler’in sayısının fazla olduğunu belirttiler. Burada gördüklerimiz kitaplarda öğrendiğimiz tarihî bilgileri gölgede bırakacak kadar büyüleyici. Şehrin hemen başlangıcında turkuaz ve bordo renk minik fayans mozaiklerle süslenmiş klasik Türk-İslam sanatı özelliği taşıyan pazar yeri kapı girişi şehre gelenleri karşılıyor. Arkadaşlarımız, şehre gelenleri büyüleyici bir güzelliğe sahip olan bu eserin, çok eski olmadığını ancak Özbekler’in imar işlerinde süslemeye büyük önem verdiklerini belirterek bu sanat zevkinin Özbekler’in eseri olabileceğini ifade ettiler. Kırgızistan’ın hemen her yerinde olduğu gibi Özgen’de de pazar yerlerine halk büyük ilgi gösteriyor ve haftanın her günü pazar kuruluyor (Resim 21 ve 22). Pazar yerlerinde yiyecekten içeceğe, giyecekten ev eşyasına kadar her şeyi bulmak mümkün. Pazaryerlerinde kadınlar saplı çukur taslar içerisinde tütsü yakıp dolaştırıyorlar ve tütsü satıyorlar. Bu da herhalde yine geçmişte Türk kültüründe varolan Şamanist anlayışın ürünü olmalıdır.

Özgen’de nadide bir tarihî yapıyla karşılaştık. Bu, erken dönem Türk-İslam sanatının güzel örneklerinden birisi olan Nâsır İbn Ali’nin türbesiydi. Yapı, girişte minareye benzer daire şeklinde inşa edilmiş bir gözetleme kulesi ile onun gerisinde dikdörtgen planlı büyük türbe binasından oluşuyor. Türbe’nin

içinde burayı beklemekle görevlendirilmiş olan yaşlı bir şahıs bize binanın tarihi hakkında bilgi verdi. Türbe 1120 yılında Nâsır İbn Ali tarafından yaptırılmış. Minare (ya da gözetleme kulesi) ise, 1152 yılında kardeşi Hüseyin İbn Ali tarafından inşa edilmiş. Türbe'nin Nâsır İbn Ali zamanında daha küçük olduğu 1187'de ise ortada kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbenin sağına ve soluna simetrik olarak birer büyük odanın eklendiği ve orta kısımdaki büyük odadan sonraki odalara geçiş kapılarının yapıldığı belirtildi. Gerek gözetleme kulesi gerekse türbe dayanıklı pişmiş kırmızı tuğlalardan inşa edilmiş. Tuğlalar yerleştirilirken parçalar arasında mükemmel bir şekillendirme yapılmakla birlikte taş oyma tekniği ile de binanın yüzeyinde detaylı süslemelere yer verilmiş. Simetri de gözönünde bulundurularak binanın her bir parçasının üstü iç içe geçmiş geometrik şekiller ve muhtelif bitki motifleriyle itina ile halı dokurcasına işlenmiş. Hantal taşları bir araya getirerek bina yapabilmenin sıkıntısını yaşayan Ortaçağ Avrupa'sı karşısında ortaçağda yeni kurulmuş bir Türk-İslam Devleti olan Karahanlı Devleti'nin mimarî ve süsleme tekniği ile böyle mükemmel eserler vücuda getirmiş olması karşısında hayranlığımızı gizlememiz mümkün değil. Binanın dış süslemesi kadar Ruslar'ın türbeye yaptıkları müdahale de acı bir tarihî gerçeği bir kez daha ortaya koyuyor. 1971-1973 yılları arasında Leningrat' (Petersburg) tan gelen araştırmacıların türbe içindeki mezarları kazdıkları ve kazı sonucunda Nasır İbn Ali ve ailesine ait 61 kişinin kemiklerine rastlandığı belirtiliyor. Sultan ve yakınlarına ait kemiklerin araştırmaların yapıldığı tarihlerde Leningrat'a götürülerek bir müzede saklandığı söyleniyor. 1974-1984 arasında bina restore edilerek ayakta tutulmaya çalışılmış. Şu anda gerek türbe gerekse gözetleme kulesi yekpare bir şekilde ayakta duruyorlar ancak Türkiye'de olduğu gibi orada da tarihî eserlerin korunması konusunda sıkıntılar olduğu anlaşılıyor. Gözetleme kulesinin duvarlarına günümüz insanı gereksiz aşk yazıları yazarak yeniden binaya tarihî damgasını vurmuş (Resim 23 ve 24).

Muhittin Bey, Özgen'de kızların güzel görünmeye çok önem verdiklerini, “yüzlerinde sivilce çıksa dışarı çıkmadılarını” söyledi. Bu, herhalde biraz da kadın nüfusunun erkek nüfusa göre fazla olmasıyla ilgili olmalıdır. Kırgızistan'ın her yerinde olduğu gibi burada da yol kenarlarında mezarlar dikkatimizi çekiyor. Mezarlar ev biçiminde, modern ev görünümünde kare veya dikdörtgen biçiminde taştan örülerek yapılıyor (Resim 25 ve 26). Ölen kişinin mezarının çevresi, “bozüy” adı verilen kıldan çadırların iskeleti gibi daire şeklinde ya da bir evin iskeleti gibi kare şeklinde demir parmaklıklarla

çevriliyor. Mezarların güzelliğinin kişilerin varlıklarıyla orantılı olduğu anlaşılıyor. Ancak mezarları ilk gördüğümüzde, önce eskiçağ Hellen tarihçisi Herodotos'un İskit kralı İdanthynos'un Pers kralı Dareios'a karşı savaş meydanında söylediklerini ifade ettiği sözleri hatırlattı. "İranlı, işte benim kanaatim: Beni hiç kimse ne korkutabilir, ne de önünden kaçmaya zorlayabilir; senden de kaçtığım yok. ... siz eğer savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var onları bulun, onlara el kaldırın o zaman görürsünüz, mezarlarımız için dövüşüyor muyuz dövüşmüyor muyuz." (Herodotos, IV. 127) Sonra da, benzer şekilde, Attila zamanında, Margos piskoposunun Konstantia civarında, kıymetli madenlerden yapılmış silahları ve ziynet eşyası ile birlikte gömülen Hun büyüklerinin mezarlarını soyduğunda, Hunlar'ın bunu Roma İmparatorluğu'na karşı savaş sebebi olarak kabul ettiği⁵ bilinmektedir. Zengin, fakir mezar yapılarının insanların halihazırda yaşadıkları evlerden daha güzel yapılmış olması yine eski Türk kültüründeki ölümden sonraki hayatın "ebediliği" ile ilgili olduğuna şüphe yok. Bu sebeple mezarlıklara önem veriliyor, özen gösteriliyor. Hatta bir de buna Türkler'de tarihin de doğruladığı gibi, atalara duyulan saygı da eklenince mezarlıklar daha da önem kazanıyor. Celalabat Kommersiyalılık Enstitüsü'nde bize müzik ziyafeti çeken Çolpan adındaki Kırgız Türkü olan güzel bir kız öğrenci de bizim bu konudaki düşüncemizin doğru olduğunu onaylıyordu.

Özgen'den çıkınca Karaderya'nın bir kolu şehrin çıkış kapısından hemen sonra yer alıyor. Özgen'den Oş'a giderken Karaderya nehri yer yer karayolunu keserek çamur şeklinde akıyor. Herhalde nehrin bu şekilde akmasından dolayı halk bu suya 'Karaderya' adını vermiş olmalı (Resim 27). Çevrede hala yol yapım çalışmaları devam ediyor (Resim 19). Yol yapmak için derince oyulmuş olan alanlar, yol kenarında yamaçlar oluşturuyor. Toprağın kazılmasıyla yol kenarında duvar gibi oluşan yamaçlarda kendilerine serin yer bulan kuşlar toprak içerisine yuva yapmışlar. Burada Aladağlar (Alatoo) bize yol boyunca eşlik ediyor. Bölgede, havuç, lahana, soğan, sarımsak yetiştiriliyor. Havuçlar çok çeşitli olmakla birlikte turuncu olanlar yanında, sarı renkli ve tombul tipli havuçlar da yetişiyor. En basit evlerin üzerleri çatıyla örtülmüş. Çatı ile duvar arasında ağaç işlemeciliğinin mükemmel örnekleri var. Taş, tuğla binalar

⁵ Margus antlaşması ve şartları için bkz., İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, dördüncü baskı, Boğaziçi yayınları, (İstanbul) 1986, 73.

yanında kerpiç binalar da var. Örtü sistemi olarak saç levhalar veya kiremitler kullanılmış.

Oş da Özgen gibi küçük bir şehir. Şehri genelde çok fazla gezme imkanı bulamadık. Fakat arkadaşlarımızın mutlaka gitmemiz gerektiğini söyledikleri Süleyman dağına çıktık ve hemen yakınındaki eski eserler müzesini gezdik. Çok hızlı tamamlamamız gereken bu gezi sırasında gördüklerimiz bizleri çok etkiledi. Öncelikle gezdiğimiz eski eserler müzesi, hem eski Türk kültür hayatının örneklerini taşıyor, hem de Türkler'in Anadolu'ya gelip, yerleşmelerinin üzerinden bin yıl geçmesine rağmen günümüz Anadolu Türk kültürü ile eski Amerika kültürüne benzeyen örnekler taşıyordu. Bunları müzede açıkça görmemiz, şimdiye kadar tarih kitaplarına dayanarak öğrendiklerimizi yaşayarak ve görerek hissetmemizi sağladı. Süleyman dağına ve eski eserler müzesine çıkarken, çevrede Antep fıstığı ve merengiç (aşılanmamış fıstık) ağaçlarının yetişmiş olduğunu gördük. Büyüklerimin Antep kökenli olması dolayısıyla bu ağacı bilirim. Bu, bizi oldukça şaşırttı. Bu arada, dağa çıkarken yol boyunca ağaçların üzerine küçük bez parçalarının bağlandığını da gördük. Bu, bugün Anadolu'nun pek çok bölgesinde kadınların eski bir inancın uzantısı olarak yaptıkları dilekleri ifade eden "ağaca bez bağlama" anlayışının, Kırgızistan'da da hiçbir fark olmaksızın devam ettiğini gösteriyor. Süleyman dağı adeta bir volkanik dağın sönmüş hali gibi (belki de kesin olarak öyleydi bunu çevredekilere soracak vaktimiz olmadı). Büyük bir kalıp katılmış kaygan bir taş halinde. Belki de bu sebeple, Süleyman dağına çıkarken, ip gibi dümdüz bir dik yol yerine, kıvrıla kıvrıla giden uzun bir yol yapılmış. Dağın tepesine doğru taşın oldukça pürüzsüz olduğu bir yerde, kadınlar ve kızlar adeta çocuk bahçelerindeki kayma yerleri gibi bir yer yapmışlar. Burada çocuklar gibi bir sıra oluşturarak belli sayıda kaymayı gerçekleştirmeye çalışıyorlar. Muhtemelen bunu da herhangi bir dileklerinin gerçekleşmesi için yapıyorlardı. Türklerde, suların olduğu kadar, dağların da kutsal sayıldığını biliyoruz. Bu eski Türk anlayışının etkisi mi yoksa Süleyman peygamber buraya gerçekten gelmiş midir bilinmez, dağı adının Süleyman peygamberden geldiği söyleniyor. Süleyman Peygamber'in bu dağa gelerek burada bir süre yaşadığı, bu sebeple de dağa bu adın verildiği belirtiliyor. 1490 yılında ise Babür Şah'ın da burayı ele geçirdiğinde, dağın tepesine gelerek Süleyman peygamberin hatırasını canlandırmak için buraya bir türbe yaptırdığı söyleniyor. Gerçekten tepede bir türbe ve üzerinde Arapça dualar yazılı kitabe de bulunuyor.

Tekrar Oş şehir merkezine geldiğimizde, cadde üzerinde bir duvarda, “Geçmiş zaman geleceğin aynasıdır” ifadesi bir atasözünün yazılı olduğu dikkatimizi çekiyor. Yol üzerinde pek çok taşıt yanında, oldukça eski kamyonların (Kırgızlar kamyonu “kamaz” diyorlar) seyir halinde olduğunu görüyoruz. Kırgızistan’ın hemen her şehrinde olduğu gibi burada da şehrin içerisinde geniş yolların, caddelerin iki yanında yüksek ağaçların bulunduğu da dikkatimizden kaçmıyor. Birkaç yıldan beri Bişkek’te yaşamakta olan Şafak Oktay hanım, Meşe, Akasya, Karaağaç türünden olan bu ağaçların, yol boyunca bu şekilde ekilmiş ve bakımlı olmasının Rus politikasının bir eseri olduğunu söylüyor. Şafak hanım, ziraat mühendisi olduğundan bize bu konuda ayrıntılı bilgi verdi. Bu türden ağaçların, çok yüksek ve gösterişli ağaçlar olarak yazın serinlik ve yeşillik oluşturmasına karşın, kışın yapraklarını dökmelerinden dolayı da şehrin güneş almasına imkân tanıyorlar. Ayrıca şehrin havasını da temizliyor, şehirde güzel bir görünüm de oluşturuyorlar. Rusya, bu görevi halkın kendisine vermiş ve bu gelenek halen devam ediyor. Herkes evinin, dükkânının önünü ağaçlandırıp temizlemek zorunda olup, her hafta sonu ve Mayıs ayında genel çevre temizliği yapmak zorundaymış.

Karayolu, uzun, zahmetli ve güvensiz olduğu için, arkadaşlarımızla birlikte Oş’tan havayoluyla tekrar Bişkek’e geldik. Burada, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi misafirhanesinde geceyi geçirdik. Prof. Dr. Turan Yazgan Bey, bizim Kazakistan’ı görme merakımız ve bizim çevreye yabancı olmamız sebebiyle bizlere içtenlikle destek verdi. Süremiz kısıtlı olduğu için çevreyi hızlıca gezip görebilmeyi düşünüyorduk. Bu amaçla Prof. Dr. Turan Yazgan Bey, Kazakistan TİKA emsalciliğini arayarak bizlere yardımcı olunması ricaında bulundu. Kazakistan’ın Almatı şehrinin fevkalade büyük ve bir günde gezilmesi imkansız bir metropolü olduğunu ve gezimiz sırasında hocamızın bize sağladığı bu desteğin gezimizi ne kadar kolaylaştırdığını anladık.

Sabah erkenden Hatice ve Halil Erdemir’e ilave olarak Davut Şahin adında, Araştırma görevlisi bir arkadaşımızla birlikte kiraladığımız bir taksiyle Almatı’ya gitmek üzere yola çıktık (16. 06. 2004). Arabamızın şoförü, yumuşak tabiatlı, nazik bir kimseydi. Gezimiz tamamlandıktan sonra, şoförümüzün Kırgızistan Hastanelerinden birinde görev yapan bir Tıp doktoru olduğunu öğrendiğimizde şaşırmiştık. Ancak, Kırgızistan’ı ve halkını tanıyan arkadaşlarımız, burada ücretlerin bir ailenin geçimine yetmediğini, bu sebeple kalifiye elemanların dahi kendi mesleklerinden başka iş yapmak zorunda olduklarını belirttiler. Genç asistan arkadaşımız Davut Bey, Kırgızistan’da

Tanrı Dağları'nın Gölgesinde Kırgızistan ve Kazakistan

Celalabat'taki Kommersiyalık Üniversitesi'nde bir yıl önce, Türk Dili eğitmeni olarak görev yapmış olduğundan Kırgız Türkçesi'ni ve insanlarını iyi tanıyordu. Bu sebeple yolda her safhada bilgi ve tecrübesinden faydalandığımızı belirtmemiz gerekir. Belirttiğimiz bu kadar kültür aynılığı karşısında şimdiki ifadelerimiz biraz tuhaf gelebilir ancak, yolda yaşadıklarımız bizleri de hem tedirgin etti hem de şaşırttı. Bişkek-Almatı arası 250 km. olmasına rağmen, araçların eski ve yolun büyük bir kısmının stabilize olması sebebiyle 2-3 saat sürmesi gereken yolculuğumuz 6 saatten fazla sürdü. Almatı, Kazakistan'ın eski başkenti (şimdiki başkenti ise Astana'dır). Her yönüyle bir başkent olduğu anlaşılıyor.

Kırgızistan ve Kazakistan her ikisi de bir Türk devleti olmasına rağmen sınırdan geçerken tam bir Rus soğukluğu ve sertliğine benzeyen aşırı kuralcı ve sorgulayıcı yaklaşımlarla karşılaşırız. Sınır da çok ilginç. Ellerimizde resmî görev belgelerimiz olmasına rağmen, Kırgızistan ve Kazakistan arasında sınır kapısı olarak belirlenmiş olan alanda, hem Kırgız, hem de Kazak sınır polisleri tekrar tekrar bizleri sorguladılar. Neden buraya geldiğimizi sordular. Gerek şoförümüz gerekse Davut Bey, bu araştırmaların, soruşturmaların rüşvet almak amacıyla yapıldığını söylediler. Hatta, hiçbir rüşvet koparamayınca, şoförümüzün cebindeki tükenmez kalem aldılar. Bu durumda şoförümüz, meseleyi ucuz atlattığımızı belirtti. Yol üzerinde aracımızla ilerlerken, yol kenarlarında, yüksekçe yerlere yapılmış kartal, dağ keçisi, koç ve insan heykellerine rastladık. Bu daha önce anlattığımız Rus politikasının devamından başka bir şey değildi. Kırgızistan'ın her yerinde olduğu gibi bu yol üzerinde de çok sayıda devasa elektrik santrali gördük. Mühendis arkadaşlarımız, bunların Rus döneminin eseri olduğunu ve Kırgızistan'ın bu yönden de Ruslar tarafından sömürüldüklerini söylüyorlar. Günümüzde ise, bu santrallerin eskidiğini ancak Kırgız ekonomisinin bunları yenilemeye yeterli olmadığını belirtiyorlar.

Şehrin girişinde, Türk alfabesi ile yazılmış reklamları olan bir züccaciye dikkatimizi çekti. Mağazaya giderek, sahibi Bayram Toprak Bey'le konuştuk. Bayram Bey, bize çay ikram etti ve buraya nasıl ve neden gelip iş kurduğunu, yerleştiğini anlattı. Şehrin tamamını kısa sürede gezmemizin mümkün olmadığını söyledi. Bunun üzerine biz de TİKA'nın Kazakistan'daki temsilciliği ile bağlantı kurduk. Şehir, oldukça büyüktü ve zaman kazanarak bir gün içerisinde en azından şehrin belirli yerlerini gezmek istemiştik. TİKA temsilcisi Erol Bey, o gün çok meşgul olmasına rağmen bize yardımcı oldu. Derhal şoförünü göndererek şehrin merkezine kolaylıkla gelmemizi sağladılar.

Bize yol göstermek için gelen şoför İsa Bey, Kazakistan'a Gürcistan'dan gelip yerleşmiş bir Ahıska Türküydü. Şehrin içerisine doğru aracımızla ilerlerken İsa Bey'le sohbet etme fırsatı bulduk. İsa Bey'e buradaki halkın durumunu sorduğumuzda, "Burada iki tip millet yaşar: Fakir ve zengin" diye ilginç bir cevap verdi. Burası, yüzölçümü ve nüfus bakımından Bişkek'in 2-3 katı büyüklüğünde bir şehir. Burada çeşitli topluluklar yaşıyor. Erol Bey ve İsa Bey'in belirttiğine göre burada %28 Rus, %3,3 Alman, %3 Ukraynalı, %55,8 Kazak yaşadığını, geri kalanını da çeşitli milletler ve diğer Türk Devletlerinden insanların oluşturduğunu ifade ettiler. Almatı'da 120.000 ile 200.000 Ahıska Türkünün yaşadığını söylediler. Şehrin % 40'ı Hıristiyan. Özellikle Koreli ve Amerikalı Hıristiyanlar burada alenen ve yoğun bir şekilde misyonerlik faaliyetinde bulunuyorlarmış. Hıristiyanların bu türden faaliyetleri, Kırgızistan'da da açıkça devam ediyordu.

İsa Bey, Özbekler'in özellikle Kırgızlar ve diğer Türk Devletleri'yle aralarında sürekli husumet çıkardıklarını söyleyerek bundan duyduğu huzursuzluğu ortaya koyuyor ve Özbekleri, "kaburgası semizlenmiş" diye tanımlıyor. Bununla, Özbekler'in kendilerini çevre ülkelere göre biraz güçlü hissederek onlara meydan okuduklarını ifade etmeye çalışıyor. Gerçekten bunun örneklerini de yolda Kırgız-Özbek ilişkilerinde gözlemledik. İsa Bey, Almatı'da "Akort" adı verilen çok lezzetli elmaların yetiştiğini belirterek, Türk dünyasının, elmanın dünyaya buradan gittiğine inandıklarını söylüyor. Bu sebeple de bu şehrin adının "Elmanın atası" anlamında 'Almatı' olduğunu açıklamayı da unutmuyor. Kazakistan sadece elma üretilen bir şehir değil. En kaliteli buğday Kazakistan'da yetişiyormuş. Almatı, kurşun ve çinko gibi madenler yönünden de zenginmiş. Almatı da çok yeşil bir şehir. Kazak ve Kırgızlar'ın Çin'e komşu olmaları sebebiyle, her iki ülkenin de kültürel açıdan Çin'den etkilendiğini hissediyoruz. Özellikle Kırgız ve Kazak müziğinde ve dansında Çin'e yakın örnekler gözlemledik. Ancak arkadaşlarımız Çin etkisinin daha çok ekonomik olduğunu, bütün Türk dünyasının kendilerinin üretim yapmadıklarını ve temel ihtiyaçlarını Çin'den temin ettiklerini belirttiler.

Şehrin merkezinde çok sayıda anıtsal yapı ve heykeller dikkat çekiyordu. Biz de arkadaşlarımızdan bunlar hakkında bilgi almak istedik. İkinci dünya savaşının kahraman kadınlarını sembolize eden heykel grubu çok dikkat çekici. Aliye Madikulova, Manşuk Mametova ve Cokan Melikanov adındaki Kazak kadınların savaşta halleri resmedilmiş gibi. Büyüleyici bir hava var. Yine buraya yakın bir yerde Asker Saray'ı (Ordu Evi) önünde, dünya bankası

Tanrı Dağları'nın Gölgesinde Kırgızistan ve Kazakistan

arkasında (Resim 28, 29, 30, 31, 32 ve 33), 1989'daki Afgan savaşını anlatan ve üç askerden oluşan heykel grubu yer alıyor. 1917-1920 I. Dünya savaşını anlatan iki at üstünde mızraklı asker savaşın bütün soğukluğunu, acımasızlığını ortaya koyarcasına duruyor. 1941-1945 II. Dünya savaşını sembolize eden sağ elinde borazan çalan, diğer elinde kama bulunan asker ve onun önünde de üç ölü askerden oluşan sahne, insanlara savaşın soğuk yüzünü hatırlatıyor. Ancak bir yandan da bu heykelin yakınındaki bir başka heykel grubunun "arkamızda Moskova olduğu için daima ileri gideceğiz" düşüncesini ortaya koymak için yapılmış olduğunu duymak, bu heykel grubunun insanları savaştan yıldırma gibi bir amaçla yapılmamış olduğunu ortaya koyuyor. Sağ elinde el bombasını atacak vaziyette bir asker, her iki kolunu da genişçe açarak önünde ileri atılmaya hazır diğer askerleri kucaklamış vaziyette duruyor. Bu anıtın önünde söndürülmeden sürekli yayan ateş var. Bu anıtın arkasında ise, caddenin hemen karşısında rengarenk bir kilise dikkat çekiyor. Kilise inşa edilirken hiç çivi kullanılmadığından, "Çivisiz Kilise" adıyla anılıyor (Resim 34).

Buradan Almatı'nın merkezî caddesi Dostluk caddesine çıkıyoruz. Mezarı Kızılorda'da Ahmet Yesevî'nin türbesi yanında olan, kahraman filozof Abay Kunanbay'ın heykeli de yine bu heykellere yakın bir yerde duruyor. Abay'ın yanında Kazakistan Oteli ve arkasında Konser Saray'ı yer alıyor. TİKA temsilcisi Erol Bey'in evi de bu merkezî yol üzerinde. Yine yol üzerinde, Memleketlik Ortalık Müzesi (Millî Halk Müzesi) yer alıyor. Ünlü altın adam heykeli ve az sayıda eserin bulunduğu bu müze de ilkçağın ışık tutan nadide eserleri barındırıyor. Altın adam heykelinin resimlerini görmüştük. Ateş kırmızısı bir kumaş üzerine altınla işlenmiş olan bu heykelin bu kadar temiz ve bütün olarak çıkarılmış ve muhafaza edilmiş olması bezi etkiledi. Müzeye tam kapandığı bir sırada yetişmemiz sebebiyle diğer eserleri tam olarak inceleme fırsatımız olmadı. Ancak kapı kaçak türünden eserlerin çoğunluğunun metalden yapılmış olması dikkatimizden kaçmadı. Akşam oldu ve dönmeye karar verdik. Geldiğimiz gibi geriye döndük. Ertesi gün Türkiye'ye döndüğümüzde bizde hoş ve güzel hatıralar bırakan akademik bir gezi yapmış olmanın mutluluğu ancak zamanın yeterli olmaması sebebiyle biraz da burukluk vardı.

Gerçekten Türk devletlerinin ziyaret edilmeleri güzelliklerinin keşfedilmesi sadece Türkiye'ye yeni bir ufuk açmakla kalmayacaktır. Karşılıklı etkileşim kültürel ve ticari ilişkileri geliştirecektir. Nitekim ikili ve çoklu ilişkilerin artırılması için imkanlar mevcuttur. Fırsatların değerlendirilmemesi hem bölge halkına hem de Türkiye'ye ihanet derecesinde bir davranış olacaktır.

Hatice P, Erdemir / Halil Erdemir

Zira bu Türkiye'nin hem yükümlülüğü hem de açılım için bir zorunluluk olsa gerektir.

Biz buraya görüp müşahede ettiklerimizden bir nebze sunmaya gayret ettik. Bu tadımlıktan ziyafete geçmek isteyenlere eşsiz güzelliği ve keşfedilmeyi bekleyen özellikleriyle Orta Asya Türkiye'yi ve Türkleri beklemektedir.

Kırgızistan ve Kazakistan Resim Listesi

- 1 ve 2- Tanrı dağlarının karlı ve su akan ve çiçekli yayla görüntüleri
- 3- Bişkek Elaralık Aeroportu
- 4- Arkadaşlarımızla Kahvaltı
- 5- Kırgız müzik gösterisi
- 6- Kazım Mirşan'ın konuşması
- 7, 8, 9, 10- Yayla yolunda hayvanlar ve çadırlar
- 11, 12, 13, 14,16, 17, 18- Celalabat'ta Sempozyum Görüntüleri
- 15- Yedi çeşmeli sağlık merkezi
- 19- Yol yapım çalışması
- 20- Celalabat-Oş arası yol
- 21- Özgen pazarına gidişi gösteren bir resim
- 22- Özgen pazarına gelen halkın dinlendiği ve yemek yediği bir mekan
- 23 ve 24- Türbe ve minare
- 25 ve 26 Kırgız Mezarları örnekleri
- 27- Karaderya nehri
- 28, 29, 30, 31, 32, 33- Almatı şehrinden heykeller
- 34- Almatı'da Çivisiz Kilise

RESİMLER

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

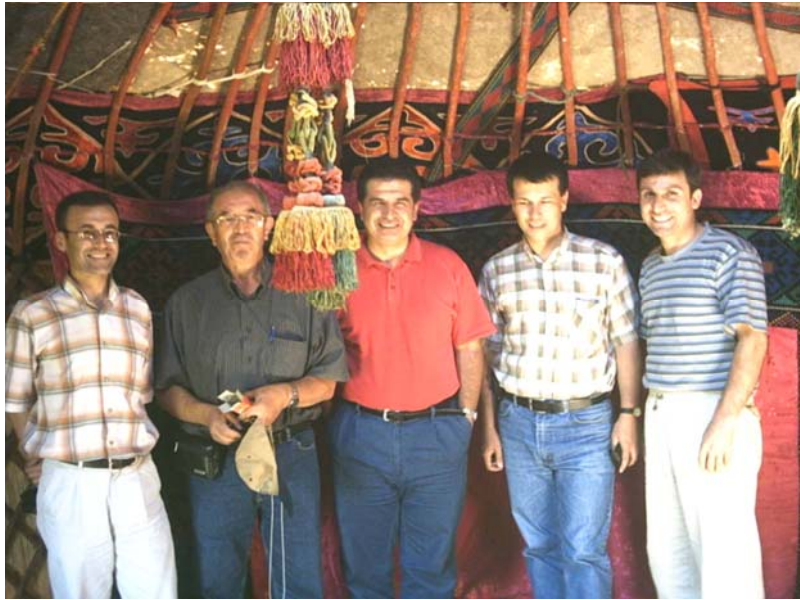
Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11 (a)

Resim 12 (a)

Resim 12 (b)

Resim 13 (b)

Resim 14

Resim 16

Resim 1 5

Resim 16

Resim 17

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

Resim 26

Resim 27

Resim 28

Resim 29

Resim 30

Resim 31

Resim 32

Resim 33

Resim 34